

TAŞ BEBEK EFSANE VE NİNNİLERİ ARASINDA TEMATİK İLİŞKİLER

Abdulkadir EMEKSİZ-Sezin OKTAY*

ÖZET

Taş Bebek efsane ve ninnileri, "çocuksuzluk" sosyal olayından doğmuş ve taşın canlanması motifliyle Türk sözlü kültüründe yaşaya gelmiştir. Bu verimler, evliliklerinin üzerinden çok yıllar geçtikten sonra karı-kocanın, bir taşın canlanıp bebek olmasıyla murada ermelerini anlatır. Çocuksuz geçen süre, özellikle kadın açısından çare arayışı ve ıstırap zamanıdır. Arayışlar, dine yönlendirir. Din büyüklerinden umulan hinmet, efsane ve çoğu kere ninni olarak karşınıza çıkar. Daha canlanmadan önce taşa verilen isim erkek ismi ve canlanan bebek de, bütün verimlerde erkektir. Çanakkale'den yapmış olduğumuz saha derlemeleri yoluyla taş bebek efsane ve ninnilerinin Türk sözlü kültüründe yaşamakta olduğu tespit edilmiştir. Efsane ve ninnilerde ortak tema, ıstıraplı süreçte fertleri inancın ayakta tutması ve duanın mutlu sona erdirmesidir.

Anahtar kelimeler:

Taş bebek, efsane, ninni, çocuksuzluk, kuma, rüya, dua, taşın canlanması.

Giriş

Taş bebek konusu bugüne kadar genellikle belli bir bölgeden yapılan bir derlemenin yayımlanmasıyla sınırlı kalmış, etraflıca işlenmemiştir. "Taş bebek", bazı bölgelerde sadece *efsane* türü olarak yayılmışken bazı bölgelerde de sadece *ninni* türünde yaşamıştır. Zamanla efsane ve ninni metinlerinin art arda söylendiği, iki türün iç içe girerek yeni bir form oluşturduğu anlaşılmaktadır. Türk dünyasında geniş bir coğrafyada bilinen ve Anadolu'da hemen her bölgede yayılmış olan efsane, önemi derecesinde dikkat çekmemiş ve işlenmemiştir. "Taş bebek", hem efsane ve ninni türlerinin iç içe bir yapı arz etmesi dolayısıyla Anonim Türk edebiyatı açısından incelemeye değer, hem de Türk kültür tarihindeki köklü yeri ve dayandığı sosyal olay bakımından önemli bir konudur.

* Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk Halk Edebiyatı Ana Bilim Dalı Araştırma Görevlisi/emeksiz27@yahoo.com

** Türkolog.

Taş bebekle ilgili efsaneler anlatıldığı yere göre değişmekle birlikte genel olarak şu olay akışını izlerler: Bir çiftin evlenmelerinin üzerinden uzun yıllar geçtiği ve her çareye başvurdıkları hâlde çocukları olmaz, kadın suçlu görülür. Yaşlar; ilerler, erkek tekrar evlenmeyi, kuma getirmeyi düşünür. Çocuksuzluktan dolayı zaten üzgün olan kadının acısı, kocasının tekrar evlenmeye karar vermesi nedeniyle derinleşir. Koca, ikinci defa evlenir. Onlarla birlikte yaşamaktan başka çıkar yolu olmayan kadın, taş-tan bir bebek tedarik ederek onun canlanması için sabah akşam dua eder. Bu dualar ninni şeklinde söylenir. Ninni yoluyla taşın canlanması için Allah'a tam bir inançla yakarılır, Peygamber'den, dört hâlifeden ve evliyalardan himmet istenir. Taş, sabaha karşı canlanıp, bebek olur.

Taş bebek efsane ve ninnilerinin Anadolu sahasındaki örnekleriyle sınırlandırdığımız yazımızla ilgili olarak daha önce yapılmış çalışmaları yayım yıllarına göre kronolojik olarak veriyoruz:

Tespit edebildiğimiz kadarıyla taş bebek efsaneleri ile ilgili ilk çalışma Ali Vahit [Lutfi] Salcı tarafından yapılmıştır. Bolu'dan derlenmiş efsane, "Beşik Yatırma Mevlidi" adıyla, ninni kısmı beş kıtalık "ilâhi" şeklinde verilmiştir.¹

Ülkütaşır, taş bebekle ilgili efsaneyi Salcı'nın künyesini verdiğimiz yayımından "masal" adlandırmasıyla bahsederek vermiş, ninni kısmını biri 12, diğeri 6 bent olarak iki ayrı çeşitleme ile örneklendirmiştir.²

Özen, Balıkesir Hâlkevi dergisi olan *Kaynak*'taki yazısında diğer çalışmalardan farklı olarak efsane ve ninniği ayrı metin hâlinde değil; olay akışına uygunluk gösterir tarzda iç içe vermiş, kadının dua ve yakarışları efsane içinde ninni metni olarak 11 bent hâlinde yer almıştır.³

Güngör, adını da verdiği sözlü kaynaktan dinlediği efsaneyi anlatıp 17 bentlik ninniği yayımlamıştır.⁴

Eşref Ertekin, hususî elde bulunan bir cönkten derlediğini belirterek "Efsânevi bir Ninni" başlığıyla bir 11 bentlik metin yayımlamıştır. Ninni

¹ Ali Vahit Salcı, "Bolu'da Çocuk Bakımı", *Halk Bilgisi Haberleri*, yıl: 2, S. 16, Şubat 1931, s. 82-85.

² M. Şakir Ülkütaşır, "Taş Bebek Efsanesi", *Halk Bilgisi Haberleri*, yıl: 7, S. 82, Ağustos 1938, s. 217-219. Ülkütaşır'ın, künyesini verdiğimiz bu yazısı M. Şakir Ülkütaşır, "Taş Bebek Efsanesi", *Türk Halk Bilgisine Ait Araştırmalar*, İstanbul, Burhaneddin Basımevi 1938, s. 24-29'da tekrar yer almıştır.

³ Eşref Özen, "Koç Mustafa Efsanesi", *Kaynak*, yıl: 5, S. 60, 1938, s. 324-325.

⁴ M. Nasih Güngör, "Taş Bebek Efsanesi", *Yeni Görüş*, C.: 1, S. 5, Ağustos 1939, s. 13-15.

hakkında anlatıldığını belirtip “Masal” adlandırmasıyla taş bebek efsanesine yer vermiştir. Efsane Çorum’da yaşanmış bir olay şeklinde sunulmakta, belli bir yer adına bağlanmaktadır.⁵

Gocul, 1942 yılında Düzce Hâlkevi namına yaptığı gezilerde taş bebek efsanesinin Mudurnu çeşitlemesini tespit etmiş, yorumlarını da katarak efsane metnini vermiştir. Derlemesinde 14 bentten oluşan ninni de yer alıyor.⁶

Canbulat, Bolu ili, Gerede ilçesinin Dörtdivan bucağından derlediği taş bebek efsanesini ve 12 bentlik ninnisini yayımlamıştır. Yazısında daha önceki derlemelerin bir kısmından da söz eder.⁷

Demiray, Sivas ili Gemerek ilçesinin Karapınar köyünden derlediği efsanenin kısa özetini verip “deyiş” adı altında ninniye 18 bent hâlinde vermiştir.⁸

Sakaoğlu, taş bebek efsanesinin yaygınlığından ve bunun nedenlerinden bahsederek örnek metin verir.⁹

Kaya, Sivas’ta yaptığı derlemenin efsane kısmını “Sivas’ta Taş Bebek Efsanesi”; ninni kısmını ise “Efsanenin Manzumesi” başlığıyla 9 bent olarak yayımlamıştır.¹⁰

Kaynak kişiye ait künyeleri de kaydetmiş olan Şenel, Kastamonu-Taşköprü’den yaptığı derlemede Beşik Mevlidi ve uygulamalarını anlatıp, taş bebek ninnilerinden ayrılmış bir çeşitleme olduğu anlaşılan 9 bentlik “mevlit” metni vermiştir.¹¹

Ninnilerle ilgili olarak bugüne kadar yapılmış en etraflı çalışmalardan biri olan *Türk Ninniler Hazinesi* isimli kitabında Çelebioğlu, taş bebek efsanelerine de yer vermiştir. On dört bölüm ve ayrıntılı alt başlıklar hâlinde verilen ninniler içinde taş bebek ninnisi İkinci bölüm: “Efsane ve Ağıt

⁵ Ertekin Eşref, “Efsanevi Bir Ninni”, *Çorumlu*, S. 54, Nisan 1945, 29-31.

⁶ Basri Gocul, “Taş Bebek Ninnisi”, *Filiz*, yıl: 1, S. 4, Ağustos 1945, s. 16-17.

⁷ Cevdet Canbulat, “Taşbebek Ninni ve Efsanesi”, *Çele*, yıl: 2, S. 24, Nisan 1965, s. 17-21.

⁸ M. Güner Demiray, “Gemerek Türküleri”, *Türk Folklor Araştırmaları*, C. 15, s. 306, Ocak 1975, 7190.

⁹ Saim Sakaoğlu, *101 Anadolu Efsanesi*, İstanbul, Damla Yayınevi 1976, s. 140-141.

¹⁰ Doğan Kaya, “Sivas’ta Taş Bebek Efsanesi”, *Türk Folkloru*, S. 14, Eylül 1980, s. 26.

¹¹ Süleyman Şenel, “Taşköprü’de Beşik Mevlidi ve Beşik İlâsı”, *Türk Folkloru*, S. 80-81, 1986, s. 39.

Türünden Ninniler/I. Bir Hadiseye Bağlı Tahkiyevi Ninniler/10. Taş Bebek Ninnisi” sınıflamasıyla görülür. Çelebioğlu, Taş bebeğin efsane kısmını Kastamonu’dan yapılmış bir derlemeye dayandırarak efsanenin farklı rivayetlerine ve yurdun pek çok bölgesinde söylenen ninnilere de yer vermektedir. Kitapta ilgili uygulamaların neler olduğu söz konusu edilip taş bebek ninnisinin “Beşik Çıkma Merasimi veya Beşik Yatırma Mevlidi” olarak okunduğu da söylenir.¹² Konumuzla ilgili müstakil bir makale içermemekle birlikte “Ninni Özel Bölümü” (s. 1-129) de yer alan *Türk Folklorundan Derlemeler 1989*¹³ benzer konularda çalışacaklar için kaynaklık edebilir.

Efsanelerde Taş Bebek ve Taşa Bağlı Değişimler

Anadolu-Türk efsanelerinde canlanma, bizim konumuzu teşkil eden taşın can bulması, belirli farklılıklar göstererek hemen her bölgede yaygınlaşmış ve çeşitlenmiştir. “Taş kesilme motifinin yaygınlığına karşılık taşların canlanması motifine pek az rastlanır. Bu husus yalnız Anadolu-Türk efsanelerine mahsus değildir. *Motif Index*’te de, taş kesilme motifinin pek çok örneği bulunmasına karşılık taşların canlanmasının örneği pek azdır.”¹⁴

Stith Thompson’un *Motif Index*’inde bu motifin çeşitli milletlerden alınmış örneklerine de yer verilmiştir. Taşın bebek oluşunun tam karşılığının yer almadığı indekste “D. 435.1.1. Değişme: Heykel Hayat Bulur” kısmı, bu sistematik içinde konumuza en yakın sınıflandırma olarak görülmektedir.¹⁵

Yazımızın efsane ve ninnilerle bağlantılı olarak konusunu oluşturan “Taşın Bebeğe Dönmesi” motifi Dr. Ergun tarafından, *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi* adlı doktora çalışmasının “Şekil Değiştirme Motifine Yer Veren Efsanelerin Kataloğu” bölümünde ele alınmıştır. Bu katalogda “İnsana Dönme” 1201-1220 numaraları arasında; Taşın bebeğe dönmesi (Taş bebek) 1201-1205 numaraları altında ele alınıp işlenmiştir.

¹² Âmil Çelebioğlu, *Türk Ninniler Hazinesi*, İstanbul, Kitabevi 1995, s. 30, 69-80.

¹³ Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Başkanlığı, *Türk Folklorundan Derlemeler 1989*, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi 1989.

¹⁴ Saim Sakaoğlu, *Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*, Ankara, Üniversite Basımevi 1980, s. 77.

¹⁵ *A.g.e.*, s. 77.

Türklerin İslâm öncesinden taşıdıkları kutsal değerlerinden olan taş, İslâm medeniyeti dairesine girmeleriyle de önemini korumaya devam etmiştir. Hikmet Tanyu, *Taşla İlgili İnançlar* çalışmasının “Müslüman Türkler Arasında Kutsal Tanınan Taşlar ve Taşla İlgili Âdetler” bölümünün “Kısırlığa Karşı Çocuk Doğurmak İçin Taşla İlgili İnançlar” kısmında on iki ayrı madde hâlinde çocuk sahibi olma ile taş arasındaki ilgiyi ele almıştır. “Taş saklamak, evde, uygun bir yerde saklamak”, “Akan sudan, çocuk sahibi olmak için murat taşı almak”, “Çocuk dileği için taşı belde taşımak” bu inanışların bir kaçıdır.¹⁶ Ayrıca kitabının “Doğumla İlgili Taşlar” kısmında hâlk arasında yaygın olan bu inanışların neler olduğunun ve uygulamaların nasıl yapıldığının örneklerini de verir: “Bir çok ilde kısırlıktan kurtulmak, gebe kalmak için uğurlu, kutsal tanınan taşların alınması, üzerinde veya bir yerde saklanması ; bazı taşlar üzerinde oturma veya yatma; delikli taştan geçme, kutsal taşı veya kayayı ziyaret ve böyle taştan bir sıra keramet bekleyiş görülmektedir. Doğumdan önce ve doğumu kolaylaştırmak için (bu maksatla türlü pratikler mevcuttur) taşın uğurundan, kerametinden, aracılığından faydalanmak isteği hâlk arasında yaygındır”.¹⁷

Taş bebek efsaneleri İslâm öncesinden taşınan taş kültü ile ilgili inançların şekil, nitelik veya don değiştirme motifine bağlı olarak dramatik sosyal olaylar yolu ile açığa çıktığı anlatmalardır. Yazımızın başında elimizdeki çalışmaları dikkate alarak özetini verdiğimiz taş bebek efsanelerini olay akış sırasına göre ayrıntılı olarak değerlendirdik. Böylelikle konunun daha iyi aydınlanabileceğini ve efsane farklılıklarını tespit etmenin mümkün olabileceğini düşünüyoruz.

Çocuksuzluk ve Çare Arayışı

Efsane anlatmalarında çocuksuzluk süresi olarak genellikle “uzun zaman”, “birkaç yıl” , “seneler”, “uzun seneler” gibi süre tam olarak verilmez, fakat çocuk bekleme için geçen zamanın az olmadığı dile getirilir; bunun yanında 5 yıl olarak tam (Ülkütaşır 1938: 17 ; Canbulat 1965: 18), ya da 5-6 yıl şeklinde daha az belirli bir sürenin verildiği görülür (Güngör 1939: 13).

¹⁶ Hikmet Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı 1987, s. 180.

¹⁷ *A.g.e.*, s. 179.

Çocuksuzluk süresinde olduğu gibi, çocuk sahibi olma arayışı da “her çareye başvurulduğu hâlde” biçiminde genel bir ifadeyle belirtilir. Çare arayışında Allah’tan dileme öncelikli ve sürekli olurken çoğunlukla kadın bu arayışta tek başınadır. Çare olarak adak, kurban, ilâç, şifalı su, evliya, dede de görülür (Özen 1938: 324). Sorumlu görülen hep kadın olduğu için, çeşitlemelerin çoğunda, hiçbir çareye başvurmadan erkeğin evlenmeye karar verdiği anlaşılmaktadır. Erkek, çocuğun olması için önce bekleyiştir, süre uzayınca uzaklaşır, ümidini kaybedince ikinci eş arayışına girer ve tekrar evlenir. Çeşitlemenin birinde ise kadın, üstüne gelecek kumayı kendisi bularak eve getirir. (Özen 1938: 324).

Kocanın kuma getirmesiyle acısı derinleşip arayışlarını yoğunlaştıran kadın, ağlayıp yalvarmalarını da son haddine vardırı. Çaresizlikten ne yapacağını bilemeyip son bir ümit olarak taş sarılır. Kadının, canlanacağına yürekten inandığı taş, değerlendirdiğimiz kaynaklara göre farklılık göstermek üzere doğal yollarla ya da olağanüstü yardımlara bağlı olarak elde edilebilmektedir. Doğal yollardan olmak üzere kadın taşı ya bulur, ya da bir ustaya yaptırır. Kadın, taşı tarlada bulur (Ertekin 1945: 29), ırmak kıyısında bulur (Demiray 1975: 7190). Çocukluk hatırası olarak sakladığı taş bebeği meydana çıkarır (Gocul 1945: 16-17 ; Çanakkale 2003). Kadın, bir ustadan rica ederek taşı bebek şekline getirtir (Ülkütaşır 1938: 217 ; Canbulat 1965: 19 ; Sakaoğlu 1976: 141). Olağanüstü yollardan taşın elde edilmesi şu şekillerde karşımıza çıkar: “...rüyasındaki dervişin tarif ettiği mermer parçasını avludaki yerinden alır, kundaklayarak itina ile beşiğin içerisine yerleştirir” (Özen 1938: 324). Kadın, yanına gelen ihtiyar bir dervişe hâlini anlatır. “Derviş dağarcığından bebek şeklinde yeşil bir taş çıkarıp kıza vermiş” (Güngör 1939: 13). “...ihtiyar derviş (Hızır A. S.) dağarcığından bebek şeklinde ve gök renginde bir taş çıkarıp [verir] ...ve kaybolur” (Çelebioğlu 1995: 70).

Taşın Can Bulması/Değişim

Kadın elde ettiği taşı, bebek gibi beleyerek beşiğe yatırır, yazımızın ninniler kısmında ele alacağımız dualarına, himmet dileklerine başlar. Taş bebek ile ilgili bütün anlatmalarda taşın sabaha karşı ve birden bire canlandığını görmekteyiz. Çanakkale’den yaptığımız derlemede canlanma ile ilgili dileğin karşılık bulma sürecinin diğer bütün çeşitlemelerden farklı olarak yıllar aldığı görülür.

Taş, bebeğe döner. Bu bir değişimdir. Taş, canlandıktan sonra yeni doğan bebekte görüldüğü üzere ağlar. Aynı şekilde kadının da sütünün

gelmesi yeni doğum yapmış annenin özelliklerine sahip olduğunu gösterir (Özen 1938: 325 ; Ertekin 1945: 29). Taş kesilme, kötülükler sonunda karşılaşılan bir ceza iken taşın can bulması, inanç ve sabrın sonunda verilen bir mükâfattır.

Taşın canlanmasından kadın tarafından haberdar edilen erkek her zaman şaşkın, çoğunlukla da pişmandır. İkinci defa evlenmiş olan erkeği iki farklı tavırla görürüz. “Bu mucizeyi gözleriyle gören erkek, daha aldığı kızı hiç düşünmeden boşamış ve eski karısıyla uzun müddet yaşamış” (Salcı 1931: 85) Özen’in ve Çelebioğlu’nun verdiği metinlerde de ilk eşe dönüş vardır. Diğer çeşitlemelerde ise ilk tavrının aksine olarak erkeği her iki karısını da sahiplenmiş olarak buluruz: “...adam evine dönmüş, öteki karısını boşlamamış, ona da ölünceye kadar bakmış” (Ülkütaşır 1938: 218) Güngör, Ertekin, Sakaoğlu ve Çelebioğlu çeşitlemelerinde de erkeğin ikinci tavrı, yani iki eşle devam edilen hayat anlatılır. Taş bebek efsanelerinde çoğunlukla son “taşın canlanması”dır. Taş canlanır, efsane son bulur.

Canlanma sonrası Taş Bebek ve Aile Fertleri

Taş bebeğin ve ailenin canlanma sonrası yaşayışlarıyla ilgili bilgiler içeren farklı anlatımlar da yok değildir. Meselâ: “Bu aile az bir zamanda kocaman bir şehir tesis etmiş” (Salcı 1931: 85), “...bütün köy bu vakadan alt üst olmuş, etraf köylerden hatta uzak uzak şehirlerden guruh guruh hâlk çocuğu görmeye gelirlermiş...büyümüş koca bir kişi olmuş...” (Ertekin 1945: 30). Diğer bütün çeşitlemelerde anne, baba ve canlanan taş bebeğin yaşamlarını beraberce sürdürdükleri görüldüğü hâlde, yazı sonunda tamamını verdiğimiz, Çanakkale’ye ait derlememizde taş bebek canlandıktan sonra kadının sabrının mükâfatı olarak erdiği, uçup gittiği anlatılır. Bundan sonraki anlatıma ya da olaylara, şahıslara dair ayrıntılarını ninni metinlerinde görebiliriz. Olay akışını takip edebilmek amacıyla taş bebek ninni metinlerinden elde ettiğimiz, aile fertlerine ait bilgiye burada yer vermeyi uygun bulduk.

Bazı bölgelerden yapılmış derlemelerde, âdeta efsane metnini bütünlücesine hemen onun içinde ya da ardında yer alan ninniler, taşın canlanması için dua vazifesi görürler. Taştan başka kimi kimsesi olmayan kadın, onu sarıp sarmalar, kundağa beler, beşiğe yatırır ve eşinin evlenmesinden dolayı duyduğu acıyı ona anlatır, tıpkı yeni doğan bir bebeğe bakar gibi onunla ilgilenir. Kadın, taşın canlanacağından hiç şüphe etmemiştir. Çünkü büyüklerin himmeti onun arkasındadır, bu yüzden bebeğe isim

koymuş, ismiyle seslenmiş ve onu sahiplenmiştir. Genellikle ninni metinlerinin ikinci kısmında; yani canlanmanın gerçekleşmesinden sonra bebeğin adına rastlarız. Karşımıza çoğunlukla Kâmil adı çıkmaktadır. Kâmil'den başka bebek adı olarak Koç Mustafa, Ebu Bekir, Bal Mustafa, Bektaş, Ethem ve Kudret adları görülür. Taş bebeğin annesinin adı Meryem'dir.¹⁸ Baba adı olarak Molla Ahmet ve Hüsem, dayı olarak da Hüsam isimleri taş bebeğin ailesinden adları bildirilenlerdir.

<i>Taş bebek adı</i>	<i>Kaynak</i>
<i>Kâmil</i>	Güngör 1939: 14, Ertekin 1945: 30, Demiray 1975: 7190, Kaya 1980: 26, Şenel 1986: 39, Çelebioğlu 1995: 72, 73, 79, Çanakkele 2003
<i>Koç Mustafa</i>	Özen 1938: 325, Gocul 1945: 17, Canbulat 1965: 21
<i>Ebu Bekir</i>	Canbulat 1965: 20, Kaya 1980: 26,
<i>Bal Mustafa</i>	Çelebioğlu 1995: 75, 76
<i>Bektaş</i>	Çelebioğlu 1995: 77, 79
<i>Ethem</i>	Çelebioğlu 1995: 74
<i>Kudret</i>	Çelebioğlu 1995: 78
<i>Anne adı</i>	<i>Kaynak</i>
<i>Meryem</i>	Ülkütaşır 1938: 219, Güngör 1939: 14, Ertekin 1945: 31, Çelebioğlu 1995: 69, 70, 77
<i>Kâmil</i>	Kaya 1980: 26
<i>Baba adı</i>	<i>Kaynak</i>
<i>Molla Ahmet</i>	Ülkütaşır 1938: 219, Çelebioğlu 1995: 69, 71
<i>Hüsem</i>	Şenel 1986: 39
<i>Dayı adı</i>	<i>Kaynak</i>
<i>Hüsam</i>	Çelebioğlu 1995: 69, 72

¹⁸ "Sivas'ta Taş Bebek Efsanesi'nde anne adı olarak "Kâmil" değerlendirilmiş olsa da biz bunun bebek adı olduğu kanaatindeyiz. Adı geçen derleme için bk.: Doğan Kaya, "Sivas'ta Taş Bebek Efsanesi", *Türk Folkloru*, S. 14, Eylül 1980, s. 26.

NİNNİLERDE TAŞ BEBEK

Çaresizlik içinde kalmış ve çocuk sahibi olamamış kadın, sağlam bir inançla taşın canlanması için duada, niyazda, yakarıшта bulunur. Bu yakarışlar ninni şeklinde karşımıza çıkmaktadır. İster efsane metninin içinde verilmiş olsun, isterse bağımsız bir metin hâlinde bulunsun taş bebek ninnileri olay akışına ve değişme motifine göre iki kısım hâlinde değerlendirilebilir. İlk kısımda taş can talebi dile getirilir. İkinci kısım da canlanmanın gerçekleşmesi üzerine duyulan sevinci ve bunun karşısındaki şükürü içerir. Her iki kısımda da dualar, himmet dilekleri vardır.

Aşağıya aldığımız metin, eldeki yazılı kaynaklar içinde efsanedeki olay akışını bütüne yakın bir şekilde verdiğinden dolayı seçilmiştir. Burada ilk yedi bent birinci kısmı, yani taş can talebini içerir. Dikkat edilecek olursa bu bentlerin nakaratı olarak “Mevlâm sana bir can versin”, “Hüda sana bir can versin”, “Tanrı sana bir can versin” şeklinde canlanmanın gerçekleşmesi istenir. İkinci kısmı içeren sekiz ile on altıncı bentler arasında artık canlanmış olan taş bebek için ömür ve himmet dileğinde bulunulur.

Taş Bebek

- (1) Ahtaş deye belediğim ninni ninni
Seni Hak'tan dilediğim ninni ninni
Ak tülbende doladığım ninni ninni
Mevlâm sana bir can versin ninni ninni
- (2) Açtım sandığımı açtım ninni ninni
Bindallıdan yorgan yaptım ninni ninni
Sabanean umudum kestim ninni ninni
Hüda sana bir can versin ninni ninni
- (3) Dış kapıdan baban çıkar ninni ninni
Anan pencereden bakar ninni ninni
Yavrum ocağımı yakar ninni ninni
Tanrı sana bir can versin ninni ninni
- (4) Anan adı Meryem hatun ninni ninni
Hulusu Allah'a bütün ninni ninni
Yavrum seni aldım satun ninni ninni
Mevlâm sana bir can versin ninni ninni

- (5) Bakkallarda olur üzüm ninni ninni
 Kan ağlıyor iki gözüm ninni ninni
 Ağlasana taştan kuzum ninni ninni
 Hüda sana bir can versin ninni ninni
- (6) Nankör baban gitmiş [m']ola ninni ninni
 Al gerdeğe girmiş [m']ola ninni ninni
 Muradını almış [m']ola ninni ninni
 Mevlâm sana ecir versin ninni ninni
- (7) Salla salla kolum şişti ninni ninni
 Kolumdan bilezik düştü ninni ninni
 Gayri baban benden geçti ninni ninni
 Mevlâm bana sabır versin ninni ninni
- (8) Hüda'ya eyledim zârı ninni ninni
 Taşıma can verdi bari ninni ninni
 Uzun ömür versin bâri ninni ninni
 Mevlâm sana ömür versin ninni ninni
- (9) Taş bebek beşikten bakar ninni ninni
 Ilgıt ılgıt südüm akar ninni ninni
 İnşallah ocağım yakar ninni ninni
 Hüda sana ömür versin ninni ninni
- (10) Elime alsam kelesi ninni ninni
 Dolasam Hâleb'i Şam'ı ninni ninni
 Çorum'da Elvan Çelebi ninni ninni
 O da sana himmet etsin ninni ninni
- (11) Köylüler elinde yaba ninni ninni
 Derviş olan giyer aba ninni ninni
 Osmancık'ta Koyun Baba ninni ninni
 O da sana himmet etsin ninni ninni
- (12) Mahâllemiz çift camili ninni ninni
 Mevlâm uyarsın Kâmili ninni ninni
 Velilerden şeyh Şamili ninni ninni
 O da sana himmet etsin ninni ninni

- (13) Gönlümün içinden feryat ninni ninni
Hızır'ın altında kırat ninni ninni
Bağdat'taki Seyyit Rıza ninni ninni
O da sana himmet etsin ninni ninni
- (14) Yoldan geçen yolcu kardeş ninni ninni
Bağrımıza bağladık taş ninni ninni
Kırşehir'de Hacı Bektaş ninni ninni
O da sana himmet etsin ninni ninni
- (15) Gökyüzünde olur ülker ninni ninni
Yüreciğim yanup tüter ninni ninni
Konya'da Molla Hünkâr ninni ninni
O da sana himmet etsin ninni ninni
- (16) Gökyüzünde olur seyran ninni ninni
Oldum cemaline hayran ninni ninni
Ankara'da Hacı Bayram ninni ninni
O da sana himmet etsin ninni ninni
- (17) Kâmil'in kaşı hilâl ninni ninni
Yanakları âbuzülâl ninni ninni
Sinop'taki Seyyit Bilâl ninni ninni
O da sana himmet etsin ninni ninni¹⁹

Ninnilerle Taşa Can Talebi

Gerek yukarıdaki örnek metinde gerekse Taş bebek ninnilerinin bütününü dikkate alındığında her dörtlük sonunda nakarat olarak çoğunlukla "Mevlâm sana bir can versin ninni" (Ülkütaşır 1938: 218, 219 ; Güngör 1939: 14 ; Ertekin 1945: 29; Canbulat 1965: 19) "Mevlâm buna bir can versin" (Demiray 1975: 7190 ; Kaya 1980: 26) hitabı ve; "Tanrı sana bir can versin ninni", "Hüda sana bir can versin ninni" gibi ifadelerle Allah'tan taş can vermesi dilenir. "Medine'de ol Muhammet/Söyle buna bir can versin" (Demiray 1975: 7190), "Meded senden yâ Muhammed ninni" (Çelebioğlu 1995: 72) şeklinde Hz. Muhammet'ten medet etmesi, dileklerin Allah'a ulaşmasında aracı olması istenir. Allah ve Peygamber dışında Hızır, dört hâlife, din büyükleri ve evliya olduklarına inanılan zatlardan da himmet dilenir.

¹⁹ M. Nasih Güngör, "Taş Bebek Efsanesi", *Yeni Görüş*, C.1, S. 5, Ağustos 1939, s. 14.

Hâlk arasındaki yaygın inanışa göre darda kalanların imdadına koşan Hızır, kır atına binip yetişmesi istenilerek yardıma çağrılır. Dört hâlife ayırt edici vasıfları da belirtilerek, “Yetiş ya hazreti Ebu Bekir/Sıddık sana himmet etsin” (Ülkütaşır 1938: 218), “Yer yüzünde hazreti Ömer .../O da sana himmet etsin” (Gocul 1945: 17); “Yetiş ya hazreti Ömer ninni” (Çelebioğlu 1995: 73); “Kur’anı cemedden Osman/Zinnur sana himmet etsin” (Ülkütaşır 1938: 218); “Tanrı’nın arslanı Ali/Haydar sana himmet etsin” (Ülkütaşır 1938: 218), Yetiş ya hazreti Ali/O da sana himmet etsin ninni” (Gocul 1945: 17), “Tanrının arslanı Ali/Söyle buna bir can versin” (Demiray 1975: 7190) örneklerinde görüldüğü şekliyle en çok himmeti istenenler arasındadır. Hz. Fatma ile Hz. Hasan-Hüseyin de can talebinde himmet beklenenlerdendir: “Muhammed’in kızı Fatma/Söyle buna bir can versin”; “Kerbela’da Hasan-Hüseyin/Söyle buna bir can versin” (Demiray 1975: 7190)

Efsane ve ninnilerde mutlak kudret ve gerçek beklenti sahibi Allah, isteklerin temel vasıtası hazreti Peygamber, onun ardından da hâlifeleriyle yakınlarıdır. Anadolu öncelikli olarak Türk-İslâm kültür coğrafyasında yaşamış, bugün de türbeleri bulunan ve hâlk tarafından evliya olduklarına inanılan kimseler de taş bebeğin canlanması için himmeti umulanlar arasındadır. Sözü edilen evliyalar efsane ve ninnilerde yaşadıkları ya da türbelerinin-makamlarının bulunduğu yerlerle birlikte anılırlar. Dolayısıyla bu metinler, nerede hangi evliyaların yaşadığını ya da türbelerinin-makamlarının olduğunu tespit etmek açısından kaynaklık teşkil ederler. Meselâ değerlendirdiğimiz metinlerde himmet talebinde başı çeken bugüne kadar yapılmış ve yayımlanmış derlemelerin hemen hepsinde adı geçen Hacı Bektaş, mekânı olan Kırşehir’le birlikte şöyle anılır: “Kırşehir’de Hacı Bektaş/O da sana himmet etsin ninni” (Ülkütaşır 1938: 218), “Kırşehri’nde Hacı Bektaş/O da sana himmet etsün ninni” (Ertekin 1945: 29). Hacı Bayram’ın Ankara’da olduğu, “Ankara’da Hacı Bayram ninni ninni/O da sana himmet etsin ninni ninni” (Güngör 1939: 14), Engürü’de Hacı Bayram/O da sana himmet etsin ninni” (Canbulat 1965: 20) şeklinde ve Seyit Bilâl’in makam türbesinin Sinop’ta bulunduğunu²⁰ ve Koyun

²⁰ Taş bebek ninnilerinde himmeti beklenen kimselerden olan Seyyit Bilâl ile Şehit Bilâl’in aynı kişi olduğu anlaşılmaktadır. Seyyit Bilâl Türbesi: Selçuklu devrinde yapılmıştır. Seyyit Bilâl’in makam türbesi sonradan Çaça (Çeçe) Türklerinden Tayboğa tarafından tamir edilmiştir. Türbe Hz. Hüseyin soyundan ve Arap orduları komutanlarından Seyyit Bilâl’in şehit olduğu yerde yapılmıştır. Eskiden beri hâlkın önemli bir ziyaret yeridir. (<http://www.geocities.com/karadenizim/sinopturizm.htm>; Sinopluların saygıyla önünde eğildiği ve yılın belli günlerinde ziyaretini yaptığı Sey-

Baba'nın Osmancık'ta oluşunu ninniler de bize bildirmektedir: "Sinop'taki Seyid Bilâl (nenni nenni)/O da bize himmet etsin (oğul oğul) (Şenel 1986: 39), "Sinop'taki Seyyit Bilâl ninni ninni/O da sana himmet etsin ninni ninni" (Güngör 1939: 14) ; "Osmancık'ta Koyun Baba/Harman savrulur yaba yaba" (Çelebioğlu 1995: 76,) ; "Osmancık'ta Koyun Baba ninni/O da sana himmet etsin ninni" (Ülkütaşır 1938: 19).

Taşın canlanması için dua edilen Allah, medet umulan Peygamber ve yakınları dışında himmeti dilenen evliyaların isimlerinin neler olduğunu, makamlarının türbelerinin nerelerde bulunduğunu eldeki kaynakların ninni metinlerinin içinde yer alma yoğunluğunu esas tutup tablo olarak veriyoruz:²¹

<i>Evliya adı</i>	<i>Yeri/Makamı/ Türbesi</i>	<i>Kaynak</i>
Elvan Çelebi	Çorum	Ülkütaşır 1938: 219, Güngör 1939: 14, Ertekin 1945: 30, Demiray 1975: 7190, Çelebioğlu 1995: 72
Molla Hünkâr [Mevlana]	Konya	Ülkütaşır 1938: 218, Güngör 1939: 14, Ertekin 1945: 30, Çelebioğlu 1995: 72, 79
Bilal Habeşi	-	Ülkütaşır 1938: 218, Canbulat 1965: 20, Çelebioğlu 1995: 73
Hünkâr Bilal	-	Çelebioğlu 1995: 73 -74
Hacı Bilal	-	Kaya 1986: 26, Çanakkale 2003
Ümmü Kemal	Bolu?	Özen 1938: 325, Gocul 1945: 17, Canbulat 1965: 20, Çelebioğlu 1995: 79

yit Bilâl Türbesi Cezayirli Ali Paşa Camisi içindedir. Kitabelere göre türbe Emir Tayboğa'nın oğlu Beygelmiş tarafından (h. 679-m. 1280) yılında yaptırılmıştır. Bekir Başoğlu, *Sinop İli Tarihi*, Ankara, Ayyıldız Mat. 1978, s. 100-101. Seyyit Bilâl olarak anılan kaynaklar ve Şehit Bilâl olarak Demiray'ın derleme metninde yer verilen kaynağı karşılaştırmak için bk: M. Nasih Güngör, "Taş Bebek Efsanesi, *Yeni Görüş*, C. 1, S. 5, Ağustos 1939, s. 14; Eşref Ertekin, "Efsanevi Bir Ninni", *Çorumlu*, S. 54, Nisan 1945, s. 31; Süleyman Şenel, "Taşköprü'de Beşik Mevlidi ve Beşik İlâ'sı", *Türk Folkloru*, S. 80-81, yıl: 1986, s. 39; Amil Çelebioğlu, *Türk Ninniler Hazinesi*, İstanbul, Kitabevi 1995, s. 72 ve M. Güner Demiray, "Gemerek Türküleri", *Türk Folklor Araştırmaları*, C. 15, S. 306, Ocak 1975, s. 7190.

²¹ Tabloda yeri, makamı/türbesi hanesinde yer adı olduğu şüpheli bulunan, yer adı olmasına rağmen evliya olduğuna inanılan kimseyle birlikte anıldığı kesin olmayan ve yer adı olmadığı hâlde adı geçenler yanına soru işareti (?) konularak verilmiştir.

Sultan Ahmet	İstanbul	Özen 1938: 324, Gocul 1945: 17, Çelebioğlu 1995: 71, 72
Emir Sultan	Bursa	Özen 1938: 324, Gocul 1945: 17, Çelebioğlu 1995: 74
Emir Sultan	Sultan Ahmet ?	Salcı 1931: 85
Piri Baba	Merzifon	Şenel 1986: 39, Çelebioğlu 1995: 76,79
Piri Baba	Tekke üstü ?	Çelebioğlu 1995: 75
Eyüp Sultan	İstanbul	Demiray 1975: 7190, Şenel 1986: 39, Çelebioğlu 1995: 71
Abdal Hasan	Taşköprü	Şenel 1986: 39, Çelebioğlu 1995: 72
Şeyh Şamil	-	Güngör 1939: 14, Çelebioğlu 1995: 72
Şeyh Şaban	Hisarardı ?	Şenel 1986: 39, Çelebioğlu 1995: 72
Şeyh Fahrettin	Mudurnu	Gocul 1945: 17, Canbulat 1965: 20
Hacı Bedrettin	Düzce	Gocul 1945: 17, Canbulat 1965: 20
Akşemsettin	Göynük	Gocul 1945: 17, Canbulat 1965: 20
Pir Hamdullah	Amasya	Demiray 1975: 7190, Çelebioğlu 1995: 76
Seyyit Rıza	Bağdat	Güngör 1939: 14
Melik Gazi Hoca Sultan	-	Kaya 1980: 26
Softa Baba	Sofular ?	Çelebioğlu 1995: 75
Davut Kalfa	Yol üstü ?	Çelebioğlu 1995: 75
Gani Baba	Amasya?	Çelebioğlu 1995: 76
Hamdi Baba	Sivrihisar	Çelebioğlu 1995: 78
Ümmü Gülsüm	-	Demiray 1975: 7190
Sultan Lendüha	Çorum	Ertekin 1945: 30
Abdurrahman Gazi	Erzurum	Çelebioğlu 1995: 79
Seyyit Murat	Bağdat	Çelebioğlu 1995: 72
Şeyh Ali	Yabanabad ?	Çelebioğlu 1995: 80
Seydim Sultan	Dağ içi ?	Ertekin 1945: 31
Hüseyin Gazi	Engürlü	Çelebioğlu 1995: 74
Piri Dede	Ödemiş	Çelebioğlu 1995: 80
Güzel Reis	-	Gocul 1945: 17
Terzi Baba	Erzincan	Çelebioğlu 1995: 80
Şeyh Şazeli	Bağdat	Demiray 1975: 7190

Bu tablo dikkate alınarak efsanenin Anadolu'daki ve Türk İslâm kültür coğrafyasındaki yaygınlık alanı hakkında fikir sahibi olunabilir.

Çanakkale'de taş bebek efsanesi

Uzun senelerden beri çocukları olmayan bir karı koca varmış. Her çareye başvurdukları hâlde yine de çocukları olmuyormuş. Kadın, kocasının üstüne evleneceğini düşünür, içerlermiş. Sabah akşam kendine bir çocuk vermesi için Allah'a dua edermiş.

Adam bakmış olacak gibi değil, ikinciye evlenmiş. İlk karısının tutunacak dalı, dayanacak kimsesi olmadığından o da yanlarında kalmış. Adam, ilk karısını evin üst katına yerleştirmiş. Yeni evlendiği eşiyle alt katta yaşamaya başlamış.

Eşini çok seven, ancak çocuğu olmadığı için bunca eziyete katlanmak zorunda kalan kadın, eşinin başka bir evde yeni bir yaşam kurduğunu gördükçe de içerlermiş.

Bir gün, son bir çare ümidiyle çocukluk hatırası olarak sakladığı taş bebeği kundaklayıp beşiğe yatırmış. Günlerce, aylarca hatta yıllarca bıkmadan usanmadan beşiği sallayıp Allah'tan taşa can vermesini dilemiş ve ninni söylemiş. Sabrın sonu selâmet derler; kadın sabrının mükâfatını görmüş. Allah'a göre güçlük var mı, taşa can vermiş. Bir gece sabaha karşı adam, üst katta bebek ağlaması sesi duymuş. Bu da nedir deyip yukarı çıktığında bebeği görmüş şaşırılmış. Ancak bebeğin yanında kadın yokmuş. Kadın ermiş, uçup gitmiş.

Çanakkale'de taş bebek ninnisi

- (1) Ak taşı beledim ninni
Al kundağa doladım ninni
Sana Hakk'tan can diledim ninni
Mevlâm sana bir can versin ninni ninni hu hu
- (2) Yola gider yolcu kardış ninni
İkimiz de yâre yoldaş ninni
Kâbe'deki Hacı Bektaş ninni
Mevlâm sana bir can versin ninni hu hu

- (3) Kaşlarının ucu hilal ninni
Yanakları ebr u kemal ninni
Kâbe'deki Hacı Bilal ninni
Mevlâm sana bir can versin ninni hu hu
- (4) Horoz öttü mü yavrum ninni
Bey baban geldi gitti mi oğlum ninni
Bey baban bizi unuttu mu yavrum ninni
Mevlâm sana bir can versin ninni hu hu
- (5) Ninem yaşı altmış sinem ninni
Sallayayım körpem seni ninni
Hem sallayayım hem ağlayayım ninni
Mevlâm sana bir can versin ninni hu hu
- (6) Gökyüzünde olur ülker ninni
Yüreciğim yanar tüter ninni
Kâmil evvel bana yeter ninni
Mevlâm sana bir can versin ninni hu hu
- (7) Göğe merdiven kuruldu ninni
Cümle melekler göğe derildi ninni
Hadi yavrum bize yol göründü ninni
Mevlâm sana bir can versin ninni hu hu
- (8) Ninni ninni uyusun
Ninnilerle büyüsün
Allah'tan dilediğimiz
Analı babalı büyüsün
Ninni hu hu...²²

²² Çanakkale'de mevlithanlık yapan kaynak kişimiz Nevin Aygün (Doğum yeri ve yılı: Çanakkale-Biga-Yeniçiftlik 1935, Mesleği: Ev hanımı – mevlithan, Eğitimi: İlkokul, Anlattıklarını kimden duyduğu: Babaanne ve baba, Derleme tarihi: 22 Ağustos 2003) aşağıda metnini verdiğimiz ninniye “Bebek Mevlidi” olarak da okumakta olduğunu bildirmiştir. Mevliit düzenine göre Kur'an-ı Kerim okunduktan sonra bebek kucğa alınarak elden ele dolaştırılır ve ilâhi okunurmuş. Taş bebek ninnisi olarak okundığında “Mevlâm sana bir can versin ninni ninni hu hu” şeklindeki hitap, ilâhi düzeninde icra söz konusu ise “Mevlâm sana uzun ömür versin ninni hu hu” şekline dönüştürülmüş. Ayrıca ilâhi düzeninde nakaratlarda değişiklik olduğu gibi bent sayısı da farklı olabilmektedir. Sözlü icranın dinleyici grubuna göre değişimini göstermesi bakımından son derece dikkate değer bu bilgi için kendilerine teşekkür ederiz.

Sonuç

Türk inanç kültüründe köklü, Anadolu'da yaygın bir yer edinmiş olan taş bebek efsane ve ninnilerinde, çocuksuzluk dolayısıyla cefa çeken, sabrı karşılığında da beleyip ninniler söylediği taşın canlanması mükâfatı verilen kadının maceraları anlatılmaktadır. 1931 yılından günümüze kadar sözlü ve yazılı kaynaklardan yapılan derlemelerle işlenen konunun özü, insan-taş arasındaki değişimin az görülen örneği olmak üzere Türkler için kült değerindeki nesnelerden taşın, bebeğe dönüşmesidir. Bugüne kadar konuyu ele alan çalışmalar değerlendirildiğinde taş bebek efsane ve ninnilerinin coğrafi bakımdan çok yaygın; çeşitlenme yönüyle oldukça zengin, Çanakkale'den yaptığımız derleme ile de hâlen yaşamakta olduğu tespit edilmiştir. Hâlk bilimi araştırmalarında türlerin adlandırmaları ile ilgili problemin bir örneği olarak, konu edindiğimiz efsanenin “masal” ; ninninin ise “ilâ”, “ilâhi” ve “deyiş” olarak isimlendirildiği tespit edilmiştir.

Kelimenin tam anlamıyla kadın dramının dile geldiği “Taş bebek”, efsanenin temel özelliğini, anlatanların anlattıklarına olan kesin inançlarını yansıtmak bakımından da dikkat çekicidir. Efsanenin ana kahramanı kadının, taşı bebek olarak benimsemesi, ona ninniler söyleyip isim verisi taşın canlanacağına inancının gücünü göstermektedir. Taş bebek anlatmaları kadının yaşadığı zorlukları ele almaktadır. Efsane anlatmalarında kadının sütünün gelişi ve doğum yapmış kimsede görülecek fizikî değişiklikler gösterdiğinin kaynak kişilerce dile getirilmesi de bunun hâlk arasında yaşanmış bir olayın aktarımı olarak değerlendirildiğini, yani hâlkın, anlattıklarına inandığını ortaya koyar.

Gelenek ile gelenek taşıyıcısı, kadın cinsiyeti noktasında birleşmiştir. Daha açık ifadeyle; Taş bebek konusunun kahramanı da, bu dramatik konuyu sözlü verimlerle yaşatan da kadındır.

“Taş bebek” yaygın olarak efsanelerde işlenmiş, efsane anlatmalarında taş bebek için söylendiği vurgulanan ninni metinleriyle desteklenmiş, beşik yatırma mevlitlerine de çeşni olmuştur. Efsane, evlenmelerinin ardından geçen uzun zamana karşı çocukları olmayan çiftlerden kadının taşa ve duaya; erkeğin ise ikinci evliliğe yönelmesini işler. Ninnilerde ise çoğunlukla taşın canlanması için başvuru çareleri ile kadının Allah, Peygamber ve yakınlarıyla evliya olduğuna inanılan kimselerden yardım dilemesi anlatılır. Kadın, canlanacak bebeğin erkek olması dileğindedir,

bütün efsanelerde canlanma öncesi verilen isim erkek ismidir ve canlanan da erkektir. Gerek efsanelerin gerekse ninnilerin tematik ortaklığı olarak problemin çözümünde duanın esas olduğu anlaşılmaktadır.

"THEMATIC RELATIONSHIPS BETWEEN STONE DOLL LEGENDS AND LULLABIES"

Abstract

Stone doll legends and lullabies are living products of Turkish oral culture, originated from social phenomenon of being childless and stone dolls to become alive. Childless times, especially for the woman, are the times of sorrow and the search for a remedy. All searches lead people to religion and become apparent with aids from holy people, legends and lullabies. All names before stone dolls becoming alive, are male names and all babies are boys. In our field works at Canakkale, it is determined that Stone doll legends and lullabies are still living in the Turkish oral culture. The common thema of the every legend and lullaby is the faith which makes people endure in times of sorrow and prays will cause happy ends.

Keywords

Doll, fable, lullaby, childless, fellow wife, dream, prayer, living stone